

АНОТАЦІЯ

Проведено конструктивно-географічну концептуалізацію організації сакральних ландшафтів, обґрунтування методології та апробацію розробленого інструментарію дослідження для визначення закономірностей формування, організаційних засад функціонування, розробки заходів й механізмів збереження та оптимізації стану сакральних ландшафтів, що визначає новий науковий напрям – сакральне ландшафтознавство, який сформувався на основі синергії природничого та антропогенного ландшафтознавства.

Сакральний ландшафт є об'єктом вивчення низки наук, які належать до різних галузей знань. Тому в дослідженні застосовано транс дисциплінарний підхід, що забезпечує використання наукового доробку не лише географії, а й історії, релігієзнавства, філософії, соціології, культурології, екології та ін. Досліджувана територіальна система у взаємозв'язку із навколишнім середовищем не лише формує відповідний сакральний ландшафт, а й часто є умовою формування сакрального простору, який поєднує сакрально-суспільний, сакрально-природний, тафальний і релігійний простори. Сакральний ландшафт – це природна, природно-антропогенна, антропогенна система, сформована в результаті взаємодії природи та людини, пов'язана з певними життєвими символами, міфами, вагомими подіями, релігійними почуттями, має надзвичайно ціннісне значення для людини або групи людей і потребує особливого вшанування та охорони. Обґрунтовано концептуальні складники визначення сутності сакрального ландшафту шляхом виокремлення підходів (релігійний, подієвий, соціокультурний, інтегрований), просторових рівнів (глобальний, національний, регіональний, локальний, індивідуальний), функцій (політична, соціальна, економічна, екологічна), принципів виокремлення (загальні, спеціальні).

Методологічною основою дослідження слугує системний підхід, який обґрунтовує такі положення: будь-яка сакральна ландшафтна система є внутрішньо узгодженою організованою цілісністю, що функціонує як єдине ціле за рахунок взаємодії ландшафтоформувальних компонентів, навколишнього середовища, а також відповідних сакральних об'єктів і явищ; всі сакральні ландшафтні системи динамічні в часі та просторі, їх мінливість відбувається за певними залежностями, водночас їх цілісність забезпечується інваріантним характером сакральної якості; будь-які сакральні ландшафтні утворення є розвивальними й водночас самоорганізувальними системами, оскільки мають реальну природну ландшафтознавчу основу.

Розроблена алгоритмізована концептуальна структурно-логічна схема конструктивно-географічного дослідження організації сакральних ландшафтів передбачає виокремлення семи етапів: підготовчий, теоретичний, інформаційний, моделювання, аналітичний, нарративний. В роботі застосовано загальнонаукові та конкретнонаукові методи дослідження.

В дисертації проведено теоретичне узагальнення досвіду класифікаційних побудов й створено типологічну схему класу сакральних ландшафтів, в якій виокремлено такі підкласи як храмові та монастирські, тафальні, водних та дендрологічних ділянок. Проведений аналіз дав змогу побудувати класифікацію сакральних ландшафтів, яка ґрунтується на ранжуванні ознак територіальних систем і їх сакральних складників (територій та об'єктів) за рівнем організації (глобальний, національний, регіональний, локальний, індивідуальний), часовою мінливістю (палеокультурні, історико-культурні), генезисом (природні й природно-антропогенні, антропогенні).

Сформульована концепція організованості сакральних ландшафтів містить сукупність теоретичних залежностей, які розкривають зміст і умови виникнення сакральних ландшафтів, їх структурну організованість, сучасне функціонування, значимість для суспільної практики й урешті теоретичні узагальнення.

Сакральний ландшафт характеризується наявністю просторової, часової та морфологічної структури. У межах просторової структури сакрального ландшафту виокремлено такі компоненти, як сакральний об'єкт, антропогенно-техногенна складова частина, ландшафтна структура, духовний складник, людина.

Провідними чинниками еволюції сакрального ландшафту є час і функціональне призначення, що визначає його інформаційне наповнення. Автором розроблена структурно-логічна схема еволюції сакрального ландшафту, де виокремлено такі етапи, як виникнення ландшафту та формування етнооснови, створення та сакралізація культових об'єктів, функціонування сакрального ландшафту, зникнення сакрального ландшафту. Міру сакральності тієї чи іншої територіальної системи визначає людина як суб'єкт, що наділяє ландшафт певною інформацією. На формування меж сакральних утворень впливають історичні, етнокультурні, національні та природні їх особливості.

Тафальний ландшафт розглядається автором як різновид сакрального і трактується як складна природно-антропогенна, чи антропогенна система, що має чіткі межі, охоплює поховання, природний, антропогенно-техногенний складники, людину, чи групу людей які через перцепційні чинники вважають таку систему об'єктом поклоніння та пошани. Сформульовано класифікаційну схему тафальних ландшафтів, де виокремлено такі класифікаційні ознаки: характеристика поховальних споруд, періодизацій на хронологія, охоронний статус. Провідними чинниками функціонування тафального ландшафту в структурі міста є фізико-географічні та соціально-економічні умови, санітарна відповідність, транспортна доступність, наявність храмових комплексів. Аналіз особливостей розміщення тафального ландшафту в структурі чи за межами міста дає змогу виокремити такі його типи як серединне, периферійне, віддалене.

Храмові й монастирські ландшафти – це природно-антропогенні чи антропогенні системи, маркерами яких є культові споруди (церква, монастир, собор, каплиця та ін.) і функціонально пов'язані з ними території, які сформувалися в структурі абіотичних та біотичних природних компонентів, ускладнені антропогенно-техногенними складниками, пов'язані із релігійною, пізнавальною діяльністю людини. Виокремлено провідні географічні закономірності формування храмових та монастирських ландшафтів такі як орографічні, наявність контрастних середовищ та природних водних об'єктів. Ці територіальні системи приурочені до схилових, терасових, вододільних типів ландшафтних місцевостей. Відповідно до плану зонування міста вони розміщені у зоні культових та обрядових споруд, проте в останні роки їх створюють у зоні активного відпочинку, а також багатоквартирної житлової забудови.

Сакральні джерела, як маркери сакрального ландшафту, виконуючи цілком природну роль щодо забезпечення збереження водного балансу території слугують центрами формування навколо себе певних суспільних груп інколи далеко за межами самого сакрального ландшафту. Функції сакральних джерел доцільно поділити на дві групи – суспільна (забезпечення питних потреб, туристично-рекреаційна привабливість, забезпечення духовних потреб, історико-культурна, лікувальна), природна (гідрологічна, гідрогеологічна, екологічна).

Виявлені залежності просторового розміщення сакральних джерел у межах Львівської та Волинської областей свідчать, що їх поширення, щільність, групування та функціонування чітко залежать від навколишніх природних особливостей, що й формує їх структурну організованість. Така організованість значною мірою реалізується в просторовому групуванні джерел, де сформувались поодинокі, подвійні, блоками (групами), ущільнено-просторові, мережево-розпорошені та стрічкові їх угруповання. Аналіз нормативно-правових документів, які забезпечують охорону та збереження сакральних джерел засвідчує потребу їх перегляду. Подана у дисертації система заходів раціонального використання та охорони сакральних джерел може використовуватися на регіональному та державному рівнях.

Сакральньо-рекреаційний потенціал території поєднує умови та ресурси й охоплює сакральні ландшафти природного, природно-антропогенного, антропогенного походження, а також їх складники, які спрямовані на забезпечення сакральньо-рекреаційного попиту населення. В дисертації обґрунтовано структурно-логічну схему оцінювання сакральньо-рекреаційного потенціалу території. Розроблена методика оцінювання сакральньо-рекреаційного потенціалу апробована на Волинській області, що дало змогу побудувати

графічні моделі, виявити сильні й слабкі сторони, можливості та ризики розвитку сакральнорекреаційного потенціалу адміністративних районів області.

Сакральна спадщина є складником культурної та природної спадщини й охоплює природні, природно-антропогенні, антропогенні об'єкти та ландшафти, у яких утілена історія розвитку суспільства; має ціннісне значення для багатьох поколінь й охороняється на міжнародному, національному чи місцевому (регіональному) рівнях. В дисертації проведено просторовий аналіз, комплексну оцінку сакральної культурної спадщини України, що дало змогу здійснити рейтингування регіонів за стандартизованим показником (кількості сакральних пам'яток). Обґрунтовані рекомендації щодо збереження сакральної спадщини України забезпечать збереження не лише природних та культурних цінностей, а й національну українську ідентичність.

Ключові слова: сакральний ландшафт, тафальний ландшафт, храмовий й монастирський ландшафт, сакральне джерело, сакральнорекреаційний потенціал, сакральна спадщина.